

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

FILOZÓFIA DOKTORI ISKOLA

TÉZISEK

KIERKEGAARD ESZTÉTIKAI-FILOZÓFIAI PROGRAMJA A  
KORTÁRS SZUBJEKTUMKUTATÁS FÉNYÉBEN CÍMŰ DOKTORI  
DISSZERTÁCIÓHOZ

KÉSZÍTETTE            Soókyová Kristína

TÉMAVEZETŐ    Dr. Weiss János DSc.; egyetemi tanár

PÉCS, 2017

A kora romantika filozófiai alapjait vizsgáló munkájában<sup>1</sup> Manfred Frank azt javasolja – az „általános nézettel szemben” –, hogy tegyük különbséget az idealizmus és a kora romantika között. Frank idealizmusnak azt a leginkább Hegel hatására kötelezővé vált meggyőződést nevezi, miszerint a tudat önmagának elégséges fenomén, amely saját fennállásának előfeltételeit is képes önmagából meghatározni;<sup>2</sup> ezzel szemben a kora romantika az önmagalétet (Selbst) egy olyan transzcendens alaphoz rendeli, amely a tudatimmanenciában soha nem oldódhat fel teljesen.<sup>3</sup> Vagyis az önmagalét alapja az értelmezés számára feladott megoldhatatlan rejtvényvé válik, melyet a reflexió egyedül többé nem képes átfogni és feloldani.<sup>4</sup> Így a filozófia a művészetben és művészetként teljesedik ki, olyan képződményként, amelyet egyetlen koncepció sem meríthet ki maradéktalanul.<sup>5</sup> Novalis, Hölderlin, Sinclair, Zwilling és Schlegel elméleti írásainak elemzésén keresztül Frank kifejti az egyetlen alaptételből kiinduló filozófiák (különösen Reinhold, Fichte és Hegel rendszerszerű koncepcióinak) felbomlásából adódó következményeket. A fogalmi megragadhatatlanságot és kimeríthetetlenséget középpontba állító filozófiák megnyitják az utat az értelmezés végtelen, soha le nem záruló progresszusként való felfogása előtt. Mindez jelentős filozófiatörténeti következményekkel jár, amit Frank nyomán a legtömörebben a következőképpen foglalhatnánk össze: a filozófia dedukciós elvének ezentúl nem az öntudat számít. A tudattól eltérően a lét transzcendenciája a filozófiát a végtelen progresszió pályáira kényszeríti, amelynek következtében a lét már nem kínálja fel magát – valamiféle kimerevítésként – a tudat lezáró értelmezése számára.

Jóllehet Kierkegaard-nál szintén fellelhetők bizonyos törekvések, amelyek a rendszerfilozófiák lebontására irányulnak, anélkül, hogy munkásságát egy merész kísérlettel a kora romantikához közelíteném, dolgozatomban megkísérlem az esztétika kierkegaard-i fogalmának kibontását. Kortársaitól eltérően maga Kierkegaard nem dolgozott ki egységes esztétikai koncepciót, munkásságában mégis rekonstruálhatók egy esztétikai elmélet körvonalai. Az esztétika azon komplex fogalmak és témák egyike, amelyek többértelmű használata átível a nyíltan vállalt és az álnéven publikált terjedelmes írásokon. A sajátos

---

1 Manfred Frank: A koraromantika filozófiai alapjai, ford. Mesterházy Balázs, in *Gond* (1998), 17. 40-117.o.

2 Lásd Manfred Frank: i.m. 90.o.

3 Lásd uo.

4 Lásd uo.

5 Lásd Manfred Frank: i.m. 97.sk.o.

kierkegaard-i fogalomhasználat – melynek során az egyes kulcsfogalmak tematikai és strukturáló elvként is felhasználásra kerülnek – összefonódik a szövegekben csak közvetve megjelenő szerzői intencióval és a többszörös távolságtartó ironikus játékkal. Az esztétika kierkegaard-i fogalmának ellentmondásosságából fakadóan a különböző jelentésmezők nem különíthetők el egymástól élesen, ami a fogalom folyamatos jelentésbővülését eredményezi. Az egységes jelentés felbomlása gyakran megnehezíti az elemzést: a szöveg ellentmondásosságával zavarba hozza az olvasót, és figyelmét az olvasás folyamatára irányítja. Kierkegaard aktívabb értelmezési stratégiát követel az olvasótól: a szövegek adott és mondhatni kizárólagos értelmének felmutatására való törekvéssel szemben, azok nyitott olvasata szükséges, aminek során a megértés végtelen feladattá válik.

Az esztétikai koncepció megragadásának első megközelítésében a Kierkegaard által felkínált értelmezést vizsgálom (1. – 2. fejezet). Szerteágazó írói életművének áttekintésében eltávolítja magát a korábban leleplezett költött alakjaitól, míg a pseudonim és a szignált művek sorát az esztétikai illetve a vallási tervezethez rendeli hozzá. A szerzői tervezet részeként az esztétikai itt összekapcsolódik azzal a programmal, melynek középpontjába Kierkegaard a vallási lét paradoxonát állítja. Az esztétikai jelentését ezért az esztétikai stádium kapcsán érdemes körül járni, ahol az „esztétikai élet” elsődlegesen „egzisztenciális létmód”-ként jelenik meg. Az esztétikai fogalma itt egy sajátos jelentésmezőben válik értelmezhetővé. George Pattison nyomán Kierkegaard műveiben az „esztétikai” szó kétféle használata különíthető el. A kifejezés „egyrészt az »esztétiká«-ra utal a szépművészetek értelmében; másrészt etikai kifejezésként jelenik meg, hogy leírja azt az életet, amelynek nem sikerül felnőnie etikai lehetőségeihez. Ebben a második értelemben vonatkoztatja Kierkegaard a kifejezést a »sikertelen« egyénekre, és még általánosabban a korra, amelyben élt.”<sup>6</sup> Az esztétikai második meghatározása további értelmezési lehetőségeket kínál. Részben lefedti az érzéki csalódásban élő olvasóban Kierkegaard szerint lerombolandó előfeltevéseket, ily módon egyfajta maieutikus funkcióval bír, amennyiben az egyes művekben felépített szerepek révén az olvasót arra ösztönzi, hogy belépjen saját olvasási folyamatába. Másrészt az etikai, majd később a vallási stádium szempontjából kritizált esztétikai létmód „nem

---

6 George Pattison: Kierkegaard: esztétika és az „esztétikai”, ford. Bartha Judit, in *Pro Philosophia Füzetek* (2003), 35. 103-119.o. [http://www.c3.hu/~prophil/profi033/pattison.html#\\_ednref26](http://www.c3.hu/~prophil/profi033/pattison.html#_ednref26) (letöltve: 2012. 9. 13.)

valóságos”-ként, „történelmietlenként” vagy „nem-tulajdonképpen”-ként jelenik meg; több alkalommal a legyőzni kívánt romantikus ellenfelekre hivatkozva. Ez utóbbi értelemben korlátozott negatív értelmű funkcióra tesz szert, míg az előbbi esetben korlátozott pozitív értelmű használatról beszélhetünk.<sup>7</sup> Az „esztétikai” harmadik jelentéseként a szerzőség kérdésében felbukkanó inkognitó-probléma felől megnyílik a maieutikus értelmezés lehetősége is. Ahol „az esztétikai mint inkognitó, mint ironikus fegyver és eszköz” jelenik meg, „amely felhívja a figyelmet az egzisztencia jelentésére, [ott] megfelel a szókratészi ironia egzisztencia-megvilágító funkciójának.”<sup>8</sup>

Az álnévhasználat struktúramozzanatként történő megragadása lehetőséget teremt az életmű egyetlen hosszú szöveggént való olvasása számára, ezzel egyszersmind a szövegek szoros egymásba fonódását biztosító lineáris fejlődést írva Kierkegaard műveibe. Egy ilyen, a művek közötti egyenesvonalúan előre haladó, önmagából építkező életmű koncepciója felkínálja a szövegek hagyományos biografikus olvasatának lehetőségét is. A szerzői életművet *Bildungsroman*-ként értelmező koncepciók Kierkegaard esztétikai bővületét a leggyakrabban fiatalkori fellángolásként magyarázzák, megfosztva azt valódi teoretikus jelentőségétől. A *Bildung* felőli értelmezés egyik kimagasló teoretikusa Joakim Garff az életmű szempontjából az álnevek használatát inkább személyesen, semmint maieutikusan motiválnak tartja, ebből adódóan a pseudonim műveket Kierkegaard saját „önértelmezése integratív elemeiként” interpretálja, melynek során Kierkegaard saját biográfiáját a mártír alakjában kiteljesedő személyes mítoszba transzponálja.<sup>9</sup> Az esztétikai szerepvállalás kapcsán az általános nézetté vált biografikus megközelítést követően annak problematikusságát vizsgálom, különös tekintettel Kierkegaard saját szerzőségével kapcsolatos tervezeteire és az olvasóval szemben alkalmazott maieutikus módszerére, melynek célja megtevesztéssel és csellel elvezetni az olvasót az igazsághoz.

Az igazságra vonatkozó kierkegaard-i követelmény különös konceptuális súlyt kap és egyúttal sajátos pozícióval ruházta fel az esztétikai koncepciót (3. – 4. fejezet). Az esztétika

---

7 Bartha Judit: *A szerző árnyképe. Romantikus költőmítosz Kierkegaard és E. T. A. Hoffmann alkotáseesztétikájában*, Budapest, L'Harmattan, 2008, 20.o.

8 Bartha Judit: i.m. 20.o. Lásd Gerhard vom Hofe: *Die Romantikkritik Sören Kierkegaards*, Frankfurt am Main, Athenäum, 1974, 103.sk.o.

9 Lásd Joakim Garff: Kierkegaard – egy bio-gráfia, in *Kierkegaard Budapesten*, szerk. Nagy András, Budapest, Fekete Sas, 1994, 138.sk.o.

filozófiai programja egyfajta korrektív elemmé válik, amely a filozófiába bevezetésre kerülő humoros-épületes melegség révén megkísérel helyet teremteni mindannak, ami korábban a tudományos igényvel fellépő szisztematikusságra törekvő filozófiákból kiszorult. A szisztematikus igényekből fakadó zártság korrektívumaként a filozófia szigorú követelmények meghatározta stílusában megjelenő „negatív fogalmak” – az inkognitó és a paradoxon – lehetővé teszik a szubjektivitás problémáinak megszólaltatását.

Az esztétikai mint korrektív elem ily módon szoros összefüggésben áll a tartalmi objektivitásra irányuló filozófiákkal szembeni kortárs akadémiai vitákkal. A kierkegaard-i kritika háttérében álló elképzelés értelmében a Hegelnek tulajdonított logikai rendszer tiszta formális relációk rendszere, melyből semmilyen egzisztenciális állítás nem vezethető le. Kierkegaard ellenvetései ezen a ponton közvetlenül kapcsolódnak az 1830-as évekbeli dán akadémiai vitákhoz,<sup>10</sup> amelyekben a saját pozícióját nem egyszer Hegel és a dán hegelianusok elleni párhuzamos polémiákban fogalmazza meg. A korabeli dán értelmiség kiemelt figyelmet szentelt Hegel filozófiájának, illetve a hegelizmus dán kultúrába való közvetítésének. A Kierkegaard és Hegel kapcsolatát vizsgáló szinte áttekinthetetlenül gazdag szakirodalom kiemelkedő alkotása Jon Stewart monográfiája, amely megkísérli árnyalni azt a közhelyszerűvé vált tételt, miszerint Kierkegaard viszonya Hegelhez teljességgel negatív lenne. Stewart kísérlete a Kierkegaard-Hegel viszony újbóli felvázolására irányul és egyúttal gazdag háttérrel biztosít az esztétikai mint a filozófia korrekciójára irányuló kierkegaard-i program megértéséhez.

Kierkegaard írásaiban az *egzisztencia* fogalmának többértelmű használatával találkozhatunk, amelyek egymással szoros kölcsönhatásban állnak. Az *egzisztencia* egyrészt kritikai éllel szegeződik szembe a hegeli rendszer mindent átfogó törekvéseivel, illetve a német idealizmus totalitás-igényének dekomponálására irányul. Kierkegaard a tudományok rendszerének programját az igazságra vonatkozó ismeretek enciklopédikus keretben való elsajátításaként értelmezi, amelyben az absztrakció folyamatának eredően önkényes kezdete és végpontja megelőlegezi a filozófia helyét a rendszer egységén belül. Másfelől az

---

10 Kierkegaard tanulmányai arra az időszakra estek, amikor a filozófia „konzervatív” képviselői, köztük Kierkegaard filozófia professzora F. C. Sibbern és J. P. Mynster püspök, védelmükbe vették Arisztotelész logikáját Hegel dán követőivel szemben. Lásd George Pattison: *Philosophy of Kierkegaard*, Durham, Acumen, 2005, 14.sk.o.

*egzisztencia* a romantika esztétikájának ellenpólusaként az autentikus emberi élet / lét feltételeként jelenik meg. A filozófia kierkegaard-i korrekciójának első megközelítésben két jelentős következménye lesz: az igazság helyi értékének megváltoztatása, és új „negatív fogalmak” bevezetése a filozófiába. A sajátos hiány explikálására irányuló program azonban – újraírva a szubjektum objektum viszonyát – az elvesztett közvetlenség miatt, a tárgynélküli bensőségesség önmagába záródásához és kiüresedéséhez vezet. Kierkegaard az emberi létviszonyokra vonatkozó értelmet ezzel a szubjektivitásba helyezi, miáltal az egzisztencia lelakatolt bensőségessége a szubjektum szubsztancialitásával válik, az én önmagába vettetik vissza.<sup>11</sup> Az esztétikai tehát a közvetlen külvilág romjait fedi, amely illuzórikus, esetleges tartalomként kivettetik a bensőségességből. Az elvesztett közvetlenség révén a dologi világ nem válik a szubjektum részévé, és nem is függ a szubjektumtól, ennyiben önmagában meghatározatlan marad, és az értelem sem vonatkozik rá. Az esztétikai allegorikus konstrukcióvá, a látszat filozófiájává válik.

Ha az esztétikai mint allegorikus konstrukció kimunkálja és megerősíti a közvetlenség elvesztését, akkor az esztétikai élmény ennek folytonos újrafeldolgozásává válik. Ennyiben az allegorikus konstrukció eredménye csupán egy absztrakt lehetőség az egzisztencia számára, míg az esztétikai szemléletek – Kant kifejezésével élve – fogalmak nélküli, vak szemléletek. Felmerül a kérdés: egy ilyen esztétikai-filozófiai programban milyen szerephez juthat a szépművészetekkel foglalkozó esztétika? Vagyis kérdésessé válik, többek között, a műalkotások elemzésének lehetősége, amennyiben az esztétikai mint allegorikus konstrukció bizonyos értelemben ellenségesen viszonyul magához a művészethez. Lehetséges-e az esztétikai tapasztalat – ha tapasztalaton a jelenségekhez vagy a tárgyakhoz való viszonyt értjük – egy olyan konstrukción belül, amelyben az objektum nélküli bensőségesség önmagába záródásával paradox módon megnyílik a stádiumok közötti ugrás lehetősége.

Az utalás nélküli képpé váló esztétikai egzisztencia az esztétikai stádium határán az egymásba íródó nem-tulajdonképpen én-alternatívák ismétléseinek kudarcából a fantázia szülte illuzórikus valósághoz menekül. Az esztétikai kategóriaként ábrázolt szorongás immár egzisztenciális lehetőséggé válik, amely képes a személyiséget saját korlátaival szembesíteni

---

<sup>11</sup> Lásd Theodor W. Adorno: A bensőségesség szerkezete, ford. Weiss János, in *Pro Philosophia Füzetek* (2003), 34. 14-44.o. <http://www.c3.hu/~prophil/profi032/adorno.html> (letöltve: 2012. 8. 13.)

annak én- és világ-vesztettségében. Kierkegaard elemzései ezen a ponton túllépnek a széles körben ismert romantika- és művészet-kritikákon és meglepő gazdagsággal ruházzák fel az esztétikai kategóriát. A hagyatékban maradt jegyzetektől és publikált írásokból kirajzolódó töredékes kordiagnosztika megnyitja az életmű társadalomelméleti olvasatának lehetőségét és ezzel a modernitás egyik kiemelkedő, ön-kritikus teoretikusává teheti a dán gondolkodót (5. – 6. fejezet). Kierkegaard esztétikai stádiuma és a modernitáshoz kötődő nagyvárosi káprázat esztétikája között az esztétikai egzisztencia teremtheti meg a kapcsolódási pontokat, feltárva az árnyék-egzisztenciákhoz kötődő beteljesületlen életek csillámló felszíne alatt formálódó erőszak legfőbb mozgatórugóit, az unalmat és a spektakulum karneváli káprázatát. Miután az esztétikai allegorikus konstrukcióvá, a látszat filozófiájává vált, a városra vonatkozó kierkegaard-i megfontolások rekonstrukcióján keresztül megnyílik a modern kor kritikájának lehetősége. A város ebben a konstrukcióban az esztétikai egzisztenciák és a jelenkor konkrét egységeként a modernitás megtestesítőjévé válik. Következésképpen a város képének esztétikai jelenségeként való megrajzolása összekapcsolható a kor meghatározó jelenségeinek vizsgálatával. Kierkegaard kordiagnosztikájának kidolgozásakor jelentős elméleti szerepet kapnak a kevésbé ismert, holott saját néven publikált, recenziók és irodalomkritikák. E ritkábban elemzett írások új impulzusokként szolgáltak Kierkegaard teoretikus útkeresései során, ezért a nagyváros kierkegaard-i fogalmának megrajzolásához elengedhetetlen ezen recenziók áttekintése, amelyek a hagyatékban maradt írások napjainkig egyik legkevésbé kutatott területét képezik.

Merete Jørgensen, Kierkegaard kritikai munkásság elemző monográfiájában<sup>12</sup>, amely napjainkig az egyik legátfogóbb írás a témában, amellet érvelt, hogy a kritikák egymástól viszonylag jól elkülöníthető kategóriához rendelhetők. A kritikákban érvényesülő két kategóriát Jørgensen „esztétikainak” és „etikainak” nevezi. A kritikai szempontok aszerint határolhatók el egymástól, hogy Kierkegaard az első esetben a műalkotások megítélését pusztán belső, esztétikai kritériumokra korlátozza (vagyis a műalkotás és annak ideája közti megfelelésre); míg a második esetben a műalkotást a társadalmi és etikai helyzetére és hatására tekintettel értékeli. Jørgensen kiemeli a kritikák etikai olvasatának jelentőségét, ezáltal szembehelyezkedik Kierkegaard esztétikai elméletének adornói értelmezésével.

---

12 Merete Jørgensen: *Kierkegaard Som Kritiker*, København, Gyldendal, 1978.

Habilitációs írásában Adorno amellet érvelt, hogy Kierkegaard egy áthidalhatatlan szakadékot hozott létre az idealitás / bensőségesség és a realitás / külső valóság között.<sup>13</sup> Jørgensen ennyiben új lehetőséget nyit a művészet és a modern ember egzisztenciális helyzete közti kapcsolat vizsgálatára az etikai szempont bevezetésével. Az S. Kierkegaard (ál)néven publikált kritikáiban elsősorban a kortárs irodalom meghatározó alkotásainak (Hans Christian Andersen *Csak egy muzsikus*, Friedrich Schlegel *Lucinde* és Thomasine Gyllembourg *Két emberöltő* című regényeinek) elemzésére vállalkozott. Ezek az írások tematikus és terminológiai szempontból egyaránt különös egységet alkotnak Kierkegaard munkásságán belül: a tematikus kérdés a regényirodalom problémája a modern, szekularizált korban, míg a hozzárendelhető kulcsfogalom az élet-szemlélet (*Livsanskuelse*) lesz.<sup>14</sup>

Kierkegaard az esztétikai kategóriáját használva dokumentálja, ahogy a racionalitás mindenre kiterjedő kíméletlen kritikája aláásta a keresztény tradíciót, izolálta az individuumokat és töredékessé tette a szociális kapcsolatokat. Ezen a ponton az esztétikai stádiumban kidolgozásra kerülő romantika-kritika kiszélesíthető és összekapcsolható a jelenkor vizsgálatával. A felvilágosodáshoz köthető racionalizálódási folyamatok következményeinek fonákján ily módon megjelenik a mindent maga alá temető nivellálódás. Kierkegaard a jelenkort az emberi egzisztencia radikális személytelenítésének koraként jellemzi, ahol a közösségek helyét az izolált szubjektumok anonim tömegei veszik át. A jelenkor az irigység, az üres fecsegés és a nivellálódás kora, amelyben a vallási doktrínák értéküket és értelmüket veszített funkciókká, a fennálló rend ideológiai önigazolásává váltak.<sup>15</sup>

A jelenkor gyermekeit magával ragadja az újszerűség kultusza, és semmit sem hajlandóak elfogadni, ami nincs összhangban a kor igényeivel. Mindez az öntudat meghasadásához vezet, melynek során az individualitás elvét saját ideáját, tulajdon egzisztenciáját figuratívvá és valótlanná alakítva az én felvett pózok sokaságára hullik szét. Az életszemlélet hiánya jelentős következményekkel jár a szubjektumra és a művészetre nézve. A szubjektumok (valamennyi korábban elfogadott külső tekintély útmutatásának híján) az előző korok

---

13 Lásd I.m. 209.sk.o. Jørgensen kritikájára George Pattison mutatott rá.

14 George Pattison: Nihilism and the Novel: Kierkegaard's Literary Reviews, in *British Journal of Aesthetics*, 1986, 161. o.

15 George Pattison: *Nihilism and the Novel: Kierkegaard's Literary Reviews*, i.k. 169.o.



számára ismeretlen döntés rideg valóságával szembesülnek: megfeleljenek a tömeg diktálta egyformaságnak vagy megkíséreljék felkutatni a vallásit az én abszolút bensőségességében?

Az életszemlélet elvesztése, valamint a külsőt a belsővel összekötő struktúráknak a reflexióban való feloldódása, a műalkotások létrehozásának lehetőségeit is veszélybe sodorja. Ily módon a műalkotás kritikája a nihilizmus korának kettős válságára hívja fel a figyelmet: mind a modern szubjektum, mind a művészet válságban van. A kierkegaard-i idealisztikus művészet koncepció rávilágít a vallás és a művészet területén fellépő válság egybeesésére. Ennek következtében az esztétikai lehetetlensége életre hívja, és korábban ismeretlen mértékig fokozza, a vallási kérdését. Miután a racionalizálódás meghúzta a határokat a művészet számára, a szépség ideája nem találkozhat többé a valóság princípiumával: a forma és a tartalom kölcsönös megfelelésének értelmében. Ez a depriváció – az esztétikára vonatkozó korábbi meg gondolások értelmében – a művészet végét jelenti, hiszen ha a regényíró nem adhat választ a modern ember kérdéseire, akkor egyetlen másik művész sem. Ezen a ponton Kierkegaard szembefordul a romantikus nézettel, amely a művészetet (mint a technikai uralom társadalmának személytelensége alól felszabadító erőt) a modern ember egyetlen lehetőségének tekintette.

Kierkegaard sajátos megoldást kínál a művészet lehetőségének kérdésére. Korábbi tanára és barátja Møller életszemlélet-koncepcióját állítja szembe a korban egyre gyakoribbá váló egzisztenciális svindlikkel, amelyek során a személyiség szabadsága végül önmagát korlátozza. Az életszemlélet mølleri fogalma három elem kölcsönös egymást áthatásán alapul, amelyek: „a keresztény tradíció, az empirikus tapasztalatok és a magasabb rendű tapasztalat, amelynek során az érzékelettivel a maga valós formájában szembesülünk. Ezek a különálló mozzanatok helyet kell kapjanak egy helyes világnézetben, és a szisztematikus, filozófiai kifejtés csupán formai tökéletesítése lehet annak a tudásnak, amely először a maga közvetlenségében és artikulálatlanságában válik jelenvalóvá.”<sup>16</sup> A fenti kritériumok nem csupán az autentikusnak tekinthető emberi élet alapjai, hanem valamennyi igaz művészi alkotás előfeltételei is. Ezek valamelyikének hiánya a személyiség kimunkálatlanságához és az alkotásaiban fellelhető nihilizmushoz vezet, amelyet Møller a korabeli irodalom esetében

---

16 Idézi George Pattison: *Kierkegaard. The Aesthetic and the Religious*, London, SCM-Canterbury Press, 127. o. Idézi Poul Martin Møller: *Efterladte Skrifter*, 1-6 kötet, Copenhagen, 1855-1856, 5. kötet, 69.sk.o.

Byron, Shelley, Heine alakjaihoz, míg a filozófia területén Schopenhauer nevéhez köt. A probléma, ami Kierkegaard mølleri örökségévé lesz, a következőképpen fogalmazható meg: milyen mértékig lehet esztétikailag kifejezni a valóságnak egy pozitív, vallásilag egységes szemléletét egy olyan korban, amelyet a nihilizmus szelleme alakít? Ez a kérdés Kierkegaard valamennyi irodalomkritikája mélyén fellelhető.<sup>17</sup>

A kor szellemiségét meghatározó erők gócpontjává a modern nagyváros lesz. A város Kierkegaard-nál betöltött szerepének kidolgozására tett vázlatos kísérlet során (6. fejezet) azt szeretném megmutatni, hogy az esztétikai stádium kritikája miként áll összefüggésben a modern kor kritikájával Kierkegaard munkásságában. A város képe esztétikai jelenségként való megrajzolása alátámasztja a szerzőségi tervezetben olvasható állítást a korszak egészének esztétikai mivoltáról. Ezen a ponton az esztétikai stádiumban kidolgozásra kerülő romantika-kritika kiszélesíthető és összekapcsolható a jelenkor vizsgálatával, amelynek eredményeként a város, mint az esztétikai egzisztenciák és jelenkor konkrét egysége a modernitás megtestesítőjévé válik.

A modern nagyváros mindennapjainak egyik meghatározó jelensége Kierkegaard számára a látás (*at see*) és láthatóvá válás (*at blive set*) dinamikájában rejlik. Ennek dinamikája különböző mértékben fellelhető az esztétika kierkegaard-i konstrukciójának meghatározó alakjainál: a reflektált megfigyelő és az unalom elől menekülő, céltalan voyeur esetében is. A színpaddá változott város képe nem volt ismeretlen az európai kultúra számára, és Kierkegaard korában már mélyen beágyazódott a nyugati tradícióba. Miután Kierkegaard egyetlen összefüggő művet sem szentelt a város témájának, csupán alkalmi jellegű feljegyzések és látszólag jelentéktelen, közvetett megjegyzések állnak rendelkezésünkre. Annak érdekében, hogy átfogó képet alkothassunk a nagyváros szerepéről Kierkegaard írásaiban, a téma vizsgálata során nem elegendő csupán azon műveket kiemelni az életműből, amelyek helyszíneként egyértelműen a korabeli Koppenhága szolgált. Ugyanakkor nem lehetséges a városra vonatkozó valamennyi szórványos utalást és megjegyzést erőszakkal egyetlen összefüggő koncepcióra redukálni. A nagyváros szerepének kidolgozására tett

---

17 George Pattison: *Nihilism and the Novel: Kierkegaard's Literary Reviews*, i.k. 164.o.

vázlatos kísérlet révén feltárulhat az esztétikai stádium kritikája és a modern kor kritikája közti összefüggés Kierkegaard munkásságában.

A város jelensége Kierkegaard szemében túllép az utcák és épületek pusztá együttesén és az emberi kapcsolatok mozgásban lévő mintázatává lesz, amelyek végtelen módozatban kombinálhatóak és újraformálhatóak. A város ez által egyetlen, hatalmas színpaddá válik, amelyen a mindennapi élet valós vagy fiktív drámái kapnak teret. A káprázatot magában hordozó modern nagyváros tehát nem más, mint a polgárok maximális lehetősége az árnyék-egzisztenciák és meg nem valósított életutak dramatizálására. A nagyvárosi káprázat esztétikája és Kierkegaard esztétikája közt az esztéta alakja teremtheti meg a kapcsolódási pontokat. Az esztétikai egzisztencia, akinek a tulajdon énje vált a szemévé csakis önmagán keresztül képes a világra tekinteni. A látást és a láthatóvá válást hivatásává emelő esztéta a saját személyét megköltve, egyúttal a legérdekesebb műalkotás megalkotására törekszik. Az ön-konstituáló választás és az én ön-dramatizációjának színtere a városi mindennapok káprázatos szövevényében többé nem korlátozódik a képzelet privát szférájára, hanem áttérjed a publikum előtt felvállalt egzisztenciális-alakzatokra, amelyet az egymásra irányuló pillantásokban megszülető, szétforgácsolódott árnyék-egzisztenciák önként viselt maszkokká formálnak.

A modern publikum megjelenése a nagyvárosban szorosan összefonódik a sajtó autoritásának megerősödésével, és a nyilvánosság új alakzatainak megszületésével. A publikum Kierkegaard szemében olyan történelmileg kondicionált jelenség, amely idővel a dolgok valóságos állapotát is alakítani és irányítani tudó erőre tehet szert. A maszkként viselt egzisztenciális alakzatok közül kiemelkedik a kor igényeinek engedelmeskedő szerző, akinek a hagyatékban maradt *Vázlatok (Skrift-Prøver)* állít emléket. A sikeres szerzőség napjainkban nem egyéb, mint a publikum figyelme és a popularitás fonákján megjelenő anyagi juttatás. Mindennek elérése érdekében az alkotónak csupán egyetlen feltételt kell teljesítenie. A publikum ugyanis annál könnyebben tudja megteremteni a szerzőket, minél inkább semmisek azok Ezen a ponton a publikumnak engedelmeskedő szerzővel együtt lép színre a tömegkultúra. Kierkegaard megfigyelése szerint, amikor az emberek *en masse* engedelmeskednek egy ideának, az erőszak és az anarchia óhatatlanul is felüti a fejét. A publikumban fellelhető egység illúzióját a kívülálló szemlélők kapcsolattalan viszonyulása

jellemzi. Ez lesz a mindenre kiterjedő, kontrolvesztett nivellálódás. A nivellálódás tehát a modernitás törekvése az ellentmondások megszüntetésére, vagyis a szembetűnően individuális vonások elsimítására és kiegyenlítésére. A nivellálódás révén életre hívott egzisztencia azonban a tömeg terméke és mint ilyen nem állja ki az Isten elé állás próbáját. A közvetlenségek áthatolhatatlan szövevényeiben rekedt én-alakzatok végül látogatókká, majd maguktól és a világtól elidegenedetté válnak, és a város káprázatában élő tömegemberek saját reflexív gyakorlatukat a pusztulás tüneteként érzékelik.

A legextrémebb formájában a nivellálódás választás elé állítja az embert: megőrzi identitását, vagy a tömeg arcát ölti magára? Kierkegaard esztétikai koncepciója átvezet a választás, az énné válás és a szubjektivitás mibenlétére vonatkozó kérdések vizsgálatához; s ez szükségképpen a perspektíva kiszélesítését követeli. Az Egyes megszületésének kérdése lehetőséget nyújt a szubjektumra irányuló kutatások és a kierkegaard-i megfontolások közti dialógus megnyitására. Kierkegaard éles szemmel ragadta meg az intézmények és a társadalmi erők szerepét az érdeklődése központjában álló pszichés zavarok kifejlődésében és megerősödésében. Kiemelt figyelmet szentelt azon társadalmi erők felelősségének azonosítására, amelyek az egyén céljait és ideáit alakították, azon célokét amelyek elvétele frusztrációhoz, cinizmushoz, szorongáshoz vagy önmagát megnyomorító tagadáshoz vezethet. A modern individuum helyzetére vonatkozó kierkegaard-i diagnózisának a kortárs viták kontextusába helyezett vizsgálata új fényben láttatja a dán gondolkodó örökségét és segítséget nyújthat a pontosabb megértéséhez, másrészt a kierkegaard-i koncepció termékenynek bizonyulhat a jelenlegi viták számára is, amennyiben rávilágíthat azok homályos, bizonytalan pontjaira (7. fejezet). Az elemzés lehetőségessé válásának érdekében mindenekelőtt vázlatosan át kell tekinteni a szubjektivitás mibenlétére irányuló kortárs viták fontosabb kérdéseit. A szubjektivitás mibenlétét napjainkban vizsgáló komplex irányzatok némileg önkényes és vázlatos áttekintése nyomán az én fogalmának három markáns megközelítését határolhatjuk el: a *minimal-self*, a *social-self* és a *narrative-self* koncepcióit, amelyeket jelenleg is élénk viták öveznek. Másként fogalmazva: továbbra is kérdéses, hogy az én mint olyan, önmagát létrehozó valóságos létező-e, vagy inkább társadalmi konstrukció, netán neurológiailag indukált illúzió, esetleg egy narratív folyamat sajátos megtestesülése. A szubjektivitás feltérképezésére irányuló vitákkal párhuzamosan a Kierkegaard-kutatásban is

megjelent egy ígéretes megközelítésmód, amely J. Davenport és Anthony Rudd nevéhez köthető.<sup>18</sup>

Bár Kierkegaard kiemelten hangsúlyozza az ember felelősségét az életének alakulásáért, az énje formálódásáért, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy van valami elhatárolt és különös önmagunkkal kapcsolatban, amit úgy kell elfogadnunk, amiképpen az megadatott. A két pólus közti feszültséget olyan kreatív feszültségként kell értelmeznünk, amely az én számára voltaképpen konsztitutív vá válhat, amennyiben önmagunkat egy teleologikus megközelítés mentén ragadjuk meg. Az én kierkegaard-i fogalmát az eszkatológikus ítélet formálta, de az individuum határai itt meglepő formát öltöttek. Kérdéses, hogy mi határozza meg mindazt, amiért az individuum végső felelősséget vállal? Létezik-e bármiféle határ, vagy az én – mint ahogy azt Lévinas állította – a végtelen felelősség kulminációs pontja? Az, hogy Kierkegaard mindennel szemben óvatosságra int, nem tűnhet-e a morális felelősség kijátszásának; nem arra utal-e, hogy a bűnösség határainak kérdését nem lehetséges legitim módon feltenni?

Az elmúlt években figyelemre méltó hozzászólások születtek az én és az identitás kérdéseire irányuló vitákban, amelyek egyik meghatározó vonulata összefüggésbe hozta a kutatásban korábban marginális *minimal-self* koncepciót a narratív elméletekkel: úgy tűnik, az én temporálisan kiterjesztett narratív szervezettségét megelőzően léteznie kell valamiféle „személyes egységnek”, még akkor is, ha egy ilyen egység csak pillanatnyi. Eszerint az éntapasztalatunkban a temporálisan kiterjesztett *narratív-self* és az időlegesen nem kiterjedt *minimal-self* egyaránt fellelhetőek, vagyis annak érdekében, hogy bármiféle narratív koherenciára szert tehessen, a személyiségnek rendelkeznie kell egyfajta pre-egzisztens alapvető egységgel. Napjaink Kierkegaard-kutatásában szintén jelentős viták alakultak ki az identitás-elméletek narratív értelmezési lehetőségeivel kapcsolatban. Míg a korábbi kutatások alapvetően arra irányultak, hogy az én kierkegaard-i alakzatait elhelyezzék a német idealizmus és romantika képviselői, valamint a dán gondolkodó kortársainak

---

18 Lásd E. Mooney: *Selves in Discord and Resolve: Kierkegaard's Moral-Religious Psychology from Either / Or to Sickness Unto Death*, London, Routledge, 1996. illetve *Kierkegaard After MacIntyre*, szerk. John J. Davenport, Anthony Rudd, Chicago, IL, Open Court, 2001; valamint John J. Davenport: *Narrative Identity, Autonomy and Mortality: From Frankfurt and MacIntyre to Kierkegaard*, London, New York, Routledge, 2012., és *Love, Reason, and Will. Kierkegaard after Frankfurt*, szerk. John J. Davenport, Anthony Rudd, New York, London, Bloombury, 2015.

kontextusában,<sup>19</sup> addig a narratív elméletek a személyes identitás és az én konstitúció Kierkegaard-nál megjelenő kérdéseinek egy új változatát kínálják. Az újszerű perspektívák révén megnyílik annak lehetősége, hogy feltérképezzük, mennyiben őrizték meg filozófiai relevanciájukat Kierkegaard évre vonatkozó meggondolásai.

Az élet-narratíva-egész intelligibilitásának tézisért számos kritika érte, melyek közül Anthony Rudd és John Lippitt fogalmazták meg a Kierkegaard kutatás számára meghatározó ellenvetéseket. Anthony Rudd az én látszólagos kettéhasadásának problémáját hangsúlyozta,<sup>20</sup> melynek során az én mint narratív egész és az én mint jelenbeli tudatos cselekvő sajátos ellentmondásba kerülnek. Másként fogalmazva: az én-mint-narrátor és az én-mint-narratíva szétválnak, ami egy sajátos helyzethez vezet. Daniel D. Hutto megfogalmazásában a kérdés: „Miként lehetünk *mi* a narratívák termékei, ha bizonyos értelemben felelősek vagyunk a releváns én-teremtő narratívák létrehozásáért?”<sup>21</sup> Vagyis kérdésessé válik, hogy lehetséges-e a Kierkegaard által vázolt én fogalmának narratív olvasata, hiszen annak számot kell adnia az én látszólagos kettéhasadásának problémájáról és fel kell oldania az én mint narratív egész és az én mint jelenbeli tudatos cselekvő sajátos ellentmondását. Anthony Rudd azért, hogy elkerülje az én narratíván kiterjesztett mentális szubsztanciává sorvasztását, a fenomenológia által felkínált perspektívát hívja segítségül, dacára annak, hogy a narratív olvasatok igyekeznek elkerülni az én bárminemű karteziánus megközelítését. Sajátos nehézségeket szül ugyanis annak belátása, hogy a tapasztalatok ily módon „lecsupasztított locusa” miként képes a túlélésében és további fennmaradásában támogatni mindazt, ami számunka a személyes identitásban értékkel bír.<sup>22</sup> A *minimal* vagy a *mag-self* és a narratív vagy *autobiográf-self* egymásba fűzése – amint arra Dan Zahavi rámutatott – megoldhatja a kierkegaard-i etikus felszólításából adódó megkettőződés problémáját, miszerint eredetileg is léteznie kell valamiféle ének, valaminek, ami

---

19 Lásd Mark C. Taylor: *Journeys to Selfhood. Hegel and Kierkegaard*, Berkeley, CA, University of California Press, 1980. és Michelle Kosch: *Freedom and Reason in Kant, Schelling, and Kierkegaard*, Oxford, Oxford University Press, 2006, különösen 200-210.o., valamint Samuel Loncar: From Jena to Copenhagen: Kierkegaard's relations to German idealism and the critique of autonomy in *The Sickness Unto Death*, in *Religious Studies* 47. évf., (2011) 2, 201-216.o.

20 Lásd Anthony Rudd: *Kierkegaard, MacIntyre and Narrative Unity – Reply to Lippitt*, i.k. 544. o.

21 Daniel D. Hutto: Narrative self-shaping: a modest proposal, in *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, (2016) 15/1, 21-44.o.

22 Anthony Rudd: Narrative, Expression and Mental Substance, in *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 48. évf. (2005)5, 416.o.

rendelkezik az első személyű perspektívával, annak érdekében, hogy képes legyen artikulálni egyfajta narratív identitást.<sup>23</sup> Ez azonban egy sajátos problémához vezet: ugyanis ha lehetséges a Kierkegaard által vázolt én fogalmának narratív olvasata, akkor annak számot kell adnia az én látszólagos kettéhasadásának problémájáról és fel kell oldania az én mint narratív egész és az én mint jelenbeli tudatos cselekvő sajátos ellentmondását.

Az én konstituálásával foglalkozó Kierkegaard szövegek elemzése során Patrick Stokes új perspektívát nyitott meg, amikor a *Vagy-vagy* második kötetében és a *Halálos betegség*ben egyaránt fellelhető némileg homályos, absztrakt én-koncepciót a korábban ismert megközelítések mellé állította. Ez az absztrakt én a szabadság és az örökkévalóság fogalmai alapján válik meghatározhatóvá, és mint ilyen elkülönül az én társadalmi szerepeitől és kapcsolataitól, valamint az egyén pszichológiailag meghatározott történetétől és személyes identitásától. A Stokes által felvetett kérdés az, hogy miként értelmezhető ez a redukálhatatlan sajátosság a *Vagy-vagy* és a *Halálos betegség* kontextusában, ha mindkét műben az én konszolidálódott, társadalmilag és történelmileg beágyazott fogalma válik hangsúlyossá. Egy ilyen kontextus szolgáltatja az értelmezési keretet a reflexív esztéta, Johannes esetében. Ugyanis a csábító, dacára annak, hogy folyamatosan interakcióba lép másokkal, mindezt nem egy mélyebb értelemben autonóm döntésből fakadóan teszi, hiszen nem vállal kötelezettséget a létezés egyetlen konkrét alakzata iránt sem.

A kierkegaard-i szubjektumot vizsgáló értelmezésében John J. Davenport arra hívja fel a figyelmet, hogy a Kierkegaard-nál fellelhető én-koncepciók szerteágazó ontológiai fejlődési lehetőségek, amelyek lehetővé teszik az emberi lény számára, hogy anélkül is rendelkezzen egyfajta énnel, hogy a hit révén teljes mértékben autentikus énné válna.<sup>24</sup> Ezek a változó mértékben adekvát én-alakzatok az inautentikus én olyan mintázatai, amelyek a tömegre és a modernitásra irányuló kierkegaard-i kritikákban nyernek jelentős szerepet. Amennyiben az én teljességéhez látszólag nélkülözhetetlen a konkrét, kikristályosodott személyiség: ha az ént *téloszként*, egzisztenciális feladatként értelmezzük, akkor – mind az erkölcsi felelősségvállalás, mind a hit szempontjából – egy sajátos problémába botlunk. Ehhez

---

23 Dan Zahavi: *Self and Other. Exploring Subjectivity, Empathy, and Shame*, Oxford University Press, Oxford, 2014, 191.o.

24 John J. Davenport: *Selfhood and Spirit*, in *The Oxford Handbook Of Kierkegaard*, szerk. John Lippitt & George Pattison, Oxford, Oxford University Press, 2013, 231.o.

kapcsolódóan érdemes számba venni John Lippitt kutatásait, aki problémásnak tekinti az esztétikai és az etikai létmódok egymástól való egyértelmű megkülönböztetését és elhatárolását az olyan kritériumok alapján, mint a koherencia vagy az egység. Lippitt szerint a problémára a maga Wilhelm tanácsos hívja fel a figyelmet, akinek ítélete nyomán a gazdagságnak, a dicsőségnek és a különleges tehetségek fejlesztésének szentelt életek valamennyien esztétikainak minősíthetők, dacára annak, hogy ezen életszemléletek mindegyike rendelkezik valamiféle strukturáló, belső egységgel. Ezek a változó mértékben adekvát én-alakzatok az inautentikus én olyan mintázatai, amelyek a tömegre és a modernítésra irányuló kierkegaard-i kritikákban nyernek jelentős szerepet.

Anthony Rudd törekvései, hogy Wilhelm törvényszéki tanácsost és ezáltal magát Kierkegaard-t is megnyerje a narratív elméletek számára, nem maradtak visszhang nélkül. John Lippitt az élet narratív egységének koncepcióját, akárcsak magukat a narratív olvasatokat, a kierkegaard-i elgondolások erőteljes lecsupaszításának tekinti, melynek során – állítása szerint – érdemi normatív állítások maradnak észrevétlenek, vagy mennek veszendőbe. Kétségtelenül igaz, hogy Wilhelm törvényszéki tanácsos meg gondolásainak középpontjában a kötelezettségvállalás áll, ám az énné-válást tekintve ennél valóban sokkal nagyobb a tét. Ezen a ponton mindenekelőtt Wilhelm Istenbe vetett hitét érdemes szemügyre vennünk. Lippitt rámutat, hogy Wilhelm tanácsos nyílt hitvallása egy helyütt jelentősen árnyalja a választás jelentőségét, amikor a következőképpen fogalmaz: „a választásnál nem annyira az a fontos, hogy a helyeset válasszuk, hanem sokkal inkább az energia, a komolyság és a pátoz, amellyel választunk. A személyiség ebben nyilvánítja ki a maga belső végtelenségét, és ezáltal konszolidálódik”.<sup>25</sup> A választásnak ugyanis a személyiség egész bensőségességével kell megtörténnie, ezáltal a választó lényé megtisztult, és ő maga közvetlen viszonyba került a mindenütt jelenvaló örök hatalommal. Lippitt olvasatában Wilhelm tanácsos sajátosan új perspektívát vázol fel a bűn és a büntudat értelmezése számára, ahol önmaga abszolút választása magába foglalja önmaga mint bűnös választását, a megbánás révén, az örök Isten kezéből.<sup>26</sup> Erre alapozza Lippitt a maga ellenvetését, mely szerint Kierkegaard érveinek bármilyen leírása és értelmezése, amely azokat a narratívához

---

25 EO, 2:167.o./SKS 3, 164.o., magyarul: *Vagy-vagy*, ford. Dani Tivadar, Budapest, Gönczöl, 1978, 778.o.

26 EO, 2:243/SKS 3, 232.o., magyarul: i.m. 841.sk.o.



hasznos, látszólag semleges kifejezéssel kívánja megragadni, szükségképpen elvét a kierkegaard-i érvelés rendkívüli gazdagságát és komplexitását.<sup>27</sup>

Patrick Stokes újszerű megközelítése az eszkatologikus felelősség kérdéséhez kapcsolódó „meztelen-self” fogalmának bevezetése révén, új megvilágításba helyezi a kierkegaard-i én fogalmának kérdéseit, miközben egyszerre mutat túl a narratív és a neo-locke-iánus modellek által kínált én magyarázatokon. Ismét felbukkan az a látszólag paradox gondolat, miszerint az én-nek a történelmétől, a társadalmi kapcsolataitól, a külsődlegességeitől és a diszpozícióitól elkülönült entitásként kell megértenie önmagát, és közben mindehhez mint a saját a konkrétta vált alakzatához kell viszonyulnia. Patrick Stokes arra hívja fel a figyelmet, hogy a morális szükség szempontjából az önmagához való eljutást megelőző választás pillanatának végtelenül parányinak kell lennie, hiszen a kötelezettségmentes állapotban eltöltött idő maga is a bűnbánat tárgya.<sup>28</sup> Ha az én megreked ebben a köztes állapotban, amelyben semmiféle környezettel nem áll kapcsolatban, és csak önmaga számára létezik, akkor tovább növeli bűnösségét. Stokes mindezt egy kétségbeesett kísérletnek tekinti, melynek során az én – megmaradva a negatív szabadság lebegésében –, a semmire irányul, s ezáltal megtagadja mindazt, amit Davenport „saját én-nek” (*self-nek*) nevezett, mindazt, amit az etikailag felelősségteljes személy „magára ölt”. Ez a pozíció kizárja annak lehetőségét, hogy valóban etikus énné váljon, hiszen valamennyi elköteleződést önkényesen visszafordíthatóvá tesz.<sup>29</sup> A kétségbeesés ezen formájában az én a „saját végtelen formáját” használja, hogy leválassa és megkülönböztesse magát a környezetétől, a pszichológiai álarcától és a történelmétől. Ahelyett, hogy szembenézne a kontextussal, melybe egykor beágyazódott, a negatív szabadsága révén sikertelen kísérletet tesz önmaga *ex nihilo* megteremtésére.<sup>30</sup> A szabad emberi lények, mind Wilhelm tanácsos, mind Anti-Climacus koncepciójában, rendelkeznek az önmagukra való referálásnak egy olyan módjával,

---

27 John Lippitt: Getting the Story Straight, in *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, (2007) 50/1, 39.o.

28 Wilhelm törvénytörési tanácsos állításával megegyező kijelentésekre bukkanhatunk más álneves szerzőknél, például Vigilius Haufniensis-nél, aki szerint a bűnbánattal töltött idő maga is a „cselekvés hiánya”, s ezáltal egy újabb bűnné válhat. CA 117.o./SKS 4, 419.o., valamint CUP, 1:526.o./SKS 7, 478.o. és SUD 105.o./SKS 11, 217.o., magyarul: *A halálos betegség*, i.k. 122.o.

29 John J. Davenport: The Meaning of Kierkegaard's Choice Between the Aesthetic and the Ethical, in *Kierkegaard After MacIntyre*, szerk. J. Davenport, Anthony Rudd, Chicago, IL, Open Court, 2001, 104.o.

30 SUD, 68.o./SKS 11, 182.o., magyarul: *A halálos betegség*, ford. Rác Péter, Budapest, Gönczöl, 1993, 81.o.

amelynél fogva önmagukat a külsőségeiktől és a partikularitásaiktól elkülönítetten tudják megragadni. Ha azonban valamely emberi lény ezt az erőt arra használja, hogy visszautasítsa és megtagadja a saját történelmét vagy a sajátos helyzetét, akkor az én-né válásra tett kísérlete kudarccal zárul. Másként fogalmazva, ha az én levetkőzi a saját konkrétságát és elmulasztja azt ismét magára öltetni, akkor egy sajátos „nem-entitássá”<sup>31</sup> válik, miközben az általa keresett igazság az izoláció és a kontinuitás tényezőinek „azonosságában” rejlik.<sup>32</sup>

Ez alapján azt mondhatnánk, hogy az én fennmaradásának feltétele, hogy továbbra is ezen az ön-konstituáló módon viszonyuljon magához. Az ilyen neo-locke-iánus megközelítésmód azonban nehezen tartható, ha figyelembe vesszük Anti-Climacus megjegyzéseit az én elvesztésének lehetőségeiről. Anti-Climacus állítása szerint az én nem csupán észrevétlenül elveszithető, hanem vissza is nyerhető. Ez pedig újabb problémákat nyit a re-identifikáció és a tranzitivitás szempontjából. Ekkor fölmerül a kérdés: miként szűnhet meg és válhat *ismét* létezővé ugyanaz az én? Mi teheti ezt a két személyt azonossá, ha kizárjuk a karteziánus ego-szubsztanciákat?

Anti-Climacus és Wilhelm tanácsos egyaránt elutasítják az én szubsztancialista megközelítésmódját. Az ént egyikük sem tekinti olyan entitásnak, amely kontextusából kiragadva és lecsupaszítva, egyfajta légüres térben létezne. Mégis, mindketten a *minimal-self* fogalmát tartják szem előtt, amely lényegét tekintve azt jelenti, hogy a térben és időben szituált emberi lény olyan entitás, amelynek a maga konkrétságán túlmutató tudata van. Jelentős mértékben eltérő koncepciókat dolgoztak ki annak megválaszolására, hogy ez a transzcendens értelemben vett én miként lép kölcsönhatásba az ember teljes életével. Másként fogalmazva: mindkét művet, a *Vagy-vagy*-ot és a *Halálos betegséget* egyaránt értelmezhetjük a narratív-self és a minimal-self egymásra hatásának kidolgozására irányuló kísérleteként; noha a megközelítések egyike lényegesen kompatibilisebb lesz a narratív elméletekkel, mint a másik. Stokes elemzése alapján a Wilhelm tanácsos koncepciójában az én egyfajta privilegizált értelemben az időben létezik, attól kezdve, hogy az emberi lény ön-konstituáló módon választja önmagát. Anti-Climacus esetében ezzel szemben az emberi lényeket jellemzi egyfajta perzisztencia és kontinuitás, ám az én mindig jelen idejű. Míg

---

31 EO 2:256.o./SKS 3, 244.o., magyarul: *Vagy-vagy*, i.k. 885.sk.o.

32 EO 2:262.o./SKS 3, 249.o., magyarul: i.m. 898.o

Wilhelm tanácsosnál az én az örökkévalóságot az időben nyerte el, saját narratív-egységén belül, addig Anti-Climacus énje a „pillanatban” létezik – ahol az idő és az örökkévalóság metszik egymást – ezáltal bizonyos értelemben már mindig meghaladja saját narratíváját.

A narratív megközelítés szorosabb összefüggésben áll a személyes identitás kérdéséhez köthető olyan problémákkal és aggályokkal, mint a túlélés, a morális felelősségvállalás és az egocentrizmus, amelyeket a neo-locke-iánus koncepciók mindössze futólag érintettek.<sup>33</sup> Részben azért, mert a narratív megközelítések esetében felmerül a karakterisztikum kérdése, ami Stokes szerint a szubjektum első-személyű perspektívája. Ez a perspektíva a múlt és a jövő tekintetében a következőképpen jelenik meg: milyen leírás értelmében jellemezhető a múltbeli vagy a jövőbeli személy az én magára vonatkozó aggodalmainak és érdekeltségének alanyaként? Ezzel szemben a pszichológiai kontinuitás elméleteinek képviselői a re-identifikálás kérdését hangsúlyozzák, amely az első- és a harmadik-személyű perspektívából egyaránt feltehető.<sup>34</sup> Ez a megfontolás távolabb visz a személyes identitás neo-locke-iánus megközelítésétől, mint ahogy azt a narratív elméletek valaha is tették. Mindeközben érdekes módon összefonódik azzal a kutatásban napjainkban fellelhető állítással, miszerint a *minimal-self* és a *narratív-self* egyaránt nélkülözhetetlenek a személyiség számára, és ezáltal új kihívásokkal szembesítik az én mibenlétére irányuló jelenlegi kutatásokat.<sup>35</sup> Mindkét megközelítés – a re-identifikációra és karakterisztikumra vonatkozó kérdések – lényegét tekintve az én időbeli megőrizhetőségére kérdez rá. Stokes elemzése szerint Wilhelm tanácsos koncepciójában az én egyfajta privilegizált értelemben az időben létezik, attól kezdve, hogy az emberi lény ön-konstituáló módon választja önmagát. Anti-Climacus esetében ezzel szemben az emberi lényeket jellemzi egyfajta perzisztencia és kontinuitás, ám az én mindig jelenidejű. Az Isten előtt álló „*meztelen-self*” fogalma rámutat a személyiség kérdésének alapvetően egzisztenciális jellegére, amelyet mindannyiszor egy Én tesz fel egy meghatározott „itt és most” pillanatában. A kérdést egzisztenciális jellegéből fakadóan nem lehet személytelenül feltenni, csakis „belülről”.<sup>36</sup> Az egyetlen kérdés, hogy az örökkévalósággal mint ítélettel szembesülve énné váltam-e?

---

33 I.m. 381.o.

34 Uo.

35 Uo.

36 Uo.

### A témában megjelent publikációk:

Egy tréfa története, in PASSIM (2013/1) 107. – 126.

A kierkegaard-i esztétika körvonalai, in Gyenge Zoltán (szerk.) Kierkegaard 1813 – 2013. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2014, 101-110. (ISBN: 9789632368375)

Közelítés a Lucindéhez, in PRO PHILOSOPHIA ÉVKÖNYV (2015/1) 72. – 81.

A szubjektum elnémulása Kierkegaard írásaiban, in PRO PHILOSOPHIA ÉVKÖNYV (2015/1) 104. – 114.

A kierkegaard-i szubjektum alakváltozásai, in Weiss János, Kővári Sarolta, Soóky Krisztina (szerk.) A szubjektum labirintusai, Budapest: Áron, 147.–199. (ISBN: 9789639210882)

Fred Rush: Irónia és romantikus szubjektivitás, in PASSIM (2013/1) 126. – 158. (ford. Soóky Krisztina)